

ТЕОРІЯ ПІЗНАННЯ І ЛОГІКА В ФІЛОСОФІЇ БУДДИЗМУ

Вчення про пізнання, що включає логіку, починає розроблятися в буддизмі приблизно в 6–7 ст. зусиллями видатних індійських мислителів Дігнагі і Дхармакірти. До них в ранньому буддизмі пізнання розглядалося не як результат пізнавальної діяльності, а як засіб досягнення звільнення від страждань. Це не раціональне знання, а містична просвітленість, що нагадує просвітленість Будди.

Теорію пізнання згадані мислителі базували на прийнятому раніше в брахманських школах онтологічному поділі двох областей реальності: нижчої, і вищої, розглядаючи їх як дві незалежні області пізнання, кожній з яких відповідає своя істина: нижча та вища.

Для буддистів вища істина – дхарма (у всіх сенсах, що їй надаються в той час – онтологічному, психологічному, етичному), що веде до вищої реальності – потоку дхарм, що заспокоюється в нирвані; вона досягається за допомогою практики йоги, зосередженням, що змінює стан свідомості.

Нижча істина є результатом пізнання емпіричного світу в ході спеціальних пізнавальних процедур, званих також інструментами достовірного знання, чуттєвого сприйняття і виведення, що тлумачиться буддистами і як логічна операція, і як мислення взагалі. Наслідком такого уявлення про процес пізнання світу став розвиток у рамках буддистської епістемології логіки, яка ніколи не мала статусу самостійної та суто формальної дисципліни, як європейська. Пізнавальну ситуацію буддисти описували подвійним чином: у термінах вищої реальності та термінах емпіричної реальності. У першому випадку вони говорили, що в момент чуттєвого пізнання має місце спалах якогось комплексу дхарм, що включає ланцюжок елементів, що конструюють об'єкт, і ланцюжок дхарм, що конструюють суб'єкт. Два ці ланцюжки пов'язані законом взаємозалежного виникнення, тому одні з них спалахують разом з іншими: наприклад, дхарма кольору, дхарма органу зору і дхарма чистої свідомості, спалахуючи разом, створюють те, що називається відчуттям кольору. Дхарма свідомості завжди підтримується об'єктом і здатністю, що сприймає.

Два ці ланцюжки пов'язані законом взаємозалежного виникнення, тому одні з них спалахують разом з іншими: напр., дхарма кольору, дхарма органу зору і дхарма чистої свідомості, спалахуючи разом, створюють те, що називається відчуттям кольору. Дхарма свідомості завжди підтримується об'єктом і здатністю, що сприймає.

Перетворення відчуття на чуттєве знання (на судження сприйняття) у школах буддизму описувалося по-різному. Чуттєве знання є результатом зовнішньої проекції ідей свідомості, а саме того його різновиду, який становить основу особистості.

Крім названої концепції висновку, логічна частина буддійської епістемології містить у неявній формі теорію суджень, класифікацію логічних помилок, що включає і полемічні помилки, теорію значень мовних виразів (апоха-вада) та теорію аргументації та полеміки.

Говорячи про виведення як мислення взагалі, буддисти зазначали, що отримане з його допомогою знання немає жодного стосунку до реальності; все, що повідомляється нам мисленням про феноменальний світ, ілюзорно, «сконструйовано» за особливими законами розуму. Головною відомою властивістю інтелектуальних конструкцій є, на думку Дхармакірті, їхня здатність бути вираженими у слові. Вивідне знання розумілося як результат інтелектуальної обробки інформації, отриманої у сприйнятті: воно слідує за сприйняттям логічної ознаки об'єкта та обґрунтуванням нерозривного зв'язку між об'єктом та його логічною ознакою.

Ядром буддійського вчення виведення були три концепції. Перша – про поділ висновку на «для себе» та «для іншого» залежно від його призначення та структури (висновок «для себе» – це засіб пізнання об'єкта за його знаком, він містить два висловлювання і схожий на ентимему у західній логіці: « На горі вогонь, тому що там дим»; висновок "для інших" – це засіб аргументації, він складається з трьох висловлювань: "На горі вогонь, тому що там дим, як в осередку"). Другою була концепція триаспектності середнього терміну, відповідно до якої середній термін виводу мав бути розподілений у меншій посиленні; завжди має бути там, де є більший і менший терміни; відсутні там, де названі терміни відсутні. Третьою була класифікація висновків залежно від різновидів середнього терміну на «засновані на причинно-наслідковому зв'язку», «засновані на тотожності» та «негативні висновки», для яких буддисти налічували 11 модусів.